

Wilson és a kelet-európai „fajok” szegregációja*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2023.4.8>

Aligha van érdekesebb személyiségű amerikai elnök Woodrow Wilsonnál (1856–1924), nem véletlen, hogy maga Sigmund Freud írt róla pszichohistóriai alapművet. A doktor diagnózisa szerint: „A szuperegója kielégíthetetlen volt.”¹ Az első világháború küzdelmeibe beavatkozó, az Atlanti-óceánon túlra csapatokat küldő Woodrow Wilson amerikai elnökként nem egyszerűen politikusként, hanem politikai messiásként tekintett magára, akinek az a küldetése, hogy „biztonságossá tegye a világot a demokrácia számára”. (11.) A realista Henry Kissinger éppen ezért azt írta *Világrend* című könyvében, hogy „Woodrow Wilson egész pályafutása inkább egy shakespeare-i tragédiába illett volna, nem pedig a külpolitikai tanulmánykötetekbe”,² hiszen a konzervatívok összes negatív előítéletének megfelel a progresszív amerikai elnök, Woodrow Wilson, a politikába kívülről érkező, tudományos fokozattal rendelkező „tojásfejű” princetoni professzor és rektor, aki könyvet írt az alkotmányos kormányzásról, majd a gyakorlatban is meg akarta valósítani az ideáit.

* Larry WOLFF: *Woodrow Wilson and the Reimagining of Eastern Europe*. Stanford University Press, Stanford, CA, 2020. 286 p. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781503611207> – A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Sigmund FREUD–William C. BULLIT: *Thomas Woodrow Wilson, Twenty-eighth President of the United States. A Psychological Study*. Houghton Mifflin Company, Boston–The Riverside Press, Cambridge, MA, 1967. 94.

² Henry KISSINGER: *Világrend*. Ford.: KÁLLAI Tibor–PATAKY Éva. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2015. 275.

Magyarországon 1919 elején még megváltóként tekintettek rá, a „nemzetek önrendelkezését” biztosító szimbolikus alakként. Károlyi Mihály 1919. január 1-jén az alábbi három szóban összegezte a külpolitikáját: „Wilson, Wilson, Wilson.” (102.) Azonban hamar kiábrándultak belőle hazánkban, ahogy azt Peter Pastor bemutatta a *Hungary between Wilson and Lenin* (Magyarország Wilson és Lenin között) című 1976-os könyvében. Az USA-ban az amerikaiak egészen a legutóbbi időkig a „nagy” elnökök között tartották számon: az amerikai Wilson-kultusz csúcsa a második világháború idejére esett, és jellegzetes terméke a *Wilson* című 1944-es életrajzi film, amely Franklin D. Rooseveltt és a nem sokkal később megszületett ENSZ előképeként ünnepelte Wilsont és a Népszövetség vízióját. Az elmúlt években azonban a viták középpontjába került az 1913 és 1921 közti demokrata elnök rasszizmusa, Wilson ugyanis hitt abban, hogy – Rudyard Kipling verssorával – „a fehér ember terhe” a világ civilizálása és jobbra tétele.

Különös ellentmondás, hogy miközben az USA-ban a Black Lives Matter mozgalom azért mozgósít, hogy az amerikaiak szabaduljanak meg a szegregációs gyakorlatot folytató, rasszista Wilson emlékétől (2020-ben a Princetoni Egyetem vezetősége úgy döntött, hogy a School of Public and International Affairs a megnevezéséből hagyja el az elnök nevét), addig Kelet-Európában épp azt kezdeményezik, hogy restaurálják a Wilson előtt tisztelgő emlékezeti helyeket. Bár Wilson soha nem járt Kelet-Európában, hálából több helyen is szobrot emeltek neki az első világháború után a függetlenségüket elnyerő „kis népek”. Ugyan a Wilson-szobrokat a nácik és a kommunisták egytől egyig eltávolították, a rendszerváltás után ezek visszakerültek: például a prágai, 1945 és 1948 között Wilson nevét viselő pályaudvar előtti Wilson-szobrot 2011-ben avatták fel újra.

Larry Wolff *Woodrow Wilson and the Reimagining of Eastern Europe* (Woodrow Wilson és Kelet-Európa újratervezése) című, 2020-ban megjelent könyvének nagy érdeme, hogy feloldja az ellentmondást, amely Wilson reakciónak tartott, faji szegregációt támogató belpolitikája és az elkülönített nemzetállamok mellett kiálló progresszív külpolitikája között feszül. Wolff tézise szerint

a nemzeti önrendelkezés wilsoni elvét a nemzetek szegregációjának egy fajtájaként is azonosíthatjuk, amelynek célja volt kiküszöbölni a különböző „fajok” (rasszok vagy népek) együttélésének problémáit. A Kelet-Európa újrarajzolásához ideológiát szolgálta gondolat szerint olyan államokat kell létrehozni, amelyekben az állami keretet egy adott nemzeti közösség tölti ki. A Fehér Házban, az íróasztal mögött ülve ez az idea nem tűnt megvalósíthatatlannak, de amikor a gyakorlatba igyekeztek átültetni a „nemzetek önrendelkezésének” gondolatát, utópiának bizonyult. Az anekdota szerint Wilson már a párizsi békekonferencia felé hajózva, a *USS George Washington* fedélzetén tudta meg, hogy Csehországban hárommillió német él: „Különös! Masaryk sose mondta nekem!” – kiáltott fel. (169.)

A New York University professzora, az 1994-ben megjelent *Inventing of Eastern Europe – The Map of Civilization in the Mind of the Enlightenment* (Kelet-Európa feltalálása – a felvilágosodás gondolatvilágának civilizációs térképe) című paradigmaticus alapmű szerzője nem az amerikai, hanem a kelet-európai történelem perspektívájából kezdett foglalkozni a térség első világháború utáni újrarajzolásának fő szorgalmazójával. Wolff munkája sokkal inkább az *intellectual history*, mint a diplomáciatörténet zsánerébe tartozik, amikor olyan kérdésekre ad választ, mint: miért vágott bele egy amerikai elnök ebbe az erejét meghaladó, kritikusan szerint több bajt okozó, mint amennyit megoldó, emberfeletti vállalkozásba? Wilson miképp gondolkodott arról a térségről, annak birodalmairól és népeiről, melynek sorsát megváltoztatta? Milyen toposzokkal és sémákkal értelmezte a kelet-európai történelem problémáit, az elképzeléseit miképp vetítette ki a térségre? Összességében: Wilson milyen „mentális térképpel” rendelkezett Kelet-Európáról, ahol sose járt? A mű mottói között okkal tűnik fel egy részlet a képzeletbeli balkáni országban, Syldaviában játszódó *Ottokár király jogara* című 1939-es Tintinképregényből.

Larry Wolff hangsúlyozza, hogy az első világháború előtt Wilson nem igazán érdeklődött Kelet-Európa iránt, amit tudott, az az egyetemi tanulmányai idején fellángoló „keleti kérdéssel” volt kapcsolatos. Az Oszmán Birodalom egy válsággócként, illet-

ve egy Európából kiszoruló, idejétmúlt, despotikus hatalomként jelent meg a képzeletében, és persze hívő keresztényként aktívak voltak a muzulmánellenes előítéletei. Az Oszmán Birodalmat geopolitikai és morális anomáliának tartotta, ennek fényében különösen érdekes, hogy Wilson 1917 után miként vetítette rá ezt a negatív képet a Habsburg Birodalomra – az Osztrák–Magyar Monarchiára – is. Mindkét multietnikus birodalom felszabdalásában a szuverenitásukért küzdő elnyomott népek felkarolandó ügyét látta meg. Wolff alaposan dokumentálta Wilson világháború alatti intellektuális „fejlődését”, amelyre az 1917 szeptemberében létrehozott szakértői csoport, az Inquiry mellett nagy hatással voltak kelet-európai értelmiségiek és politikusok is. Velük külön foglalkozik a mű *Wilsoni barátság: személyes szimpátia és geopolitikai átalakulás* (Wilsonian Friendship: Personal Sympathy and Geopolitical Transformation) című fejezete.

Kelet-Európa átszabása során a legnagyobb változást az 1795-ös harmadik felosztása után Európa térképéről eltűnt Lengyelország újrakreálása jelentette, amit Wilson az 1918. január 8-án közzétett tizennégy pontja egyikeként hirdetett meg célként. A lengyeleknek szentelt kitüntetett figyelem részben a „szabadságszerető” lengyelekkel kapcsolatos pozitív, romantizáló toposzoknak köszönhető, részben belpolitikai okokkal magyarázható. Jelentős lengyel közösség élt az USA-ban, így a független Lengyelország ígéretével egy szavazói tömböt kívánt a demokraták mellé állítani az elnök: a lengyel lobb legfontosabb alakja Ignaz Paderewski zongorista volt, aki 1916-ban Chopint játszott a Fehér Házban.

A szintén lengyel Roman Dmowski ajánlotta Wilsonnak 1917 novemberében, hogy ne csak a független Lengyelország helyreállítása legyen háborús cél, hanem a Habsburg Birodalomban elnyomott nemzetiségek „emancipálása” is. Az „emancipáció” kifejezése különösen rezonált az amerikai politikai kultúrában (Lincoln Emancipációs Kiáltványának köszönhetően). 1919-re Wilson szótárába bekerült az „enslaved nations” (rabszolga nemzetek) kifejezés, és a világháború európai rendezésének ügyét egy „emancipációs projektként” kívánta elfogadtatni az amerikai közvéleménnyel: „A rabszolgaság elleni szakadatlan küzdelem

Wilson számára Lincoln emancipációs proklamációjával kezdődött és a versailles-i békeszerződéssel tetőzött.” (114.) Okkal vélhetjük, hogy Lincoln lett Wilson „szuperegója”, és ezt a feltételezést erősíti, hogy a Lincoln Memorialt éppen Wilson elnöksége alatt építették Washingtonban (1912 és 1920 között).

Posztmodern alapvetés, hogy a gondolkodást strukturáló kulcsszavak nemcsak leírják a valóságot, de konstruálják is, ezért különösen érdekes, hogy miképp állt össze a wilsonizmus szótára. A „nemzeti önrendelkezés” kifejezés még hiányzott a tizennégy pontot meghirdető beszédben: csak később vette át Lenintől Wilson és a külügyminisztere, Robert Lansing, és kezdetben csak idézőjellel használták. A „kisállamok” kifejezést Tomáš Garrigue Masaryktól kölcsönözték, aki 1915-ben tartott előadást Londonban *The Problems of Small Nations in the European Crisis* (A kis nemzetek problémái az európai válságban) címmel.

Annak érdekében, hogy céljait elérje, Masaryk maga is játszott a Wilson hiúságát legyezgető Lincoln-hasonlattal. Miután a pittsburghi nyilatkozatban 1918. május 31-én kinyilvánították Csehszlovákia létrehozásának szükségességét, szeptember elején Wilsonhoz címzett beszédet mondott a gettysburgi csataterén: „Egy nagy jelentőségű történelmi pillanatban Lincoln megfogalmazta ezeket az elveket, amelyek az Egyesült Államok belpolitikáját irányították – egy világjelentőségű pillanatban Ön, elnök úr, alkalmazta ezeket az elveket e nagyszerű Köztársaság külpolitikájára, csakúgy, mint a többi nemzetére: hogy az egész emberiség felszabaduljon, hogy a nemzetek között, kicsik és nagyok között, tényleges egyenlőség álljon fenn – hogy a kormányzók hatalma a kormányzottak beleegyezéséből fakadjon.” (95.)

Lincoln emancipációs harca reinkarnálódott Wilson „kis népek” felszabadításáért vívott küzdelmében, ugyanakkor Wilson úgy ítélte, azokat el kellett szeparálni egymástól a további konfliktusokat megelőzendő. Wilson ugyanis az USA-ban is tartott a „fajok” integrációjától: a déli Virginia államból érkező politikus családja a Konföderációt támogatta a polgárháborúban, így nem meglepő, hogy progresszív politikus létére Wilson fontos szerepet játszott a szövetségi kormányzat reszregregációjában. Larry Wolff

könyvének talán leginspirálóbb állítása szerint tehát a rasszok szükséges szegregációjáról vallott nézetét párhuzamba állíthatjuk azzal, ahogy Wilson a nemzetekről gondolkodott, ezért az ő esetében van jelentősége annak, hogy a „nép” és „nemzet” értelmében használta a „fajt” (mert ez a gyakorlat egyébként igen elterjedt volt a korban).

Végül felmerül, hogy mennyire lett működőképes a szupranacionális birodalmi struktúra helyett a nemzetek mentén strukturált, „szegregált” Kelet-Európa. A „wilsoni” rendezés eredményeként két olyan állam – Csehszlovákia és Jugoszlávia – is megalakult, melyeket Wilson – tévesen – „nemzetállamoknak” gondolt, noha nem voltak azok, és azóta már szétestek komponenseikre, épp a nemzeti önrendelkezés elve alapján. Ráadásul az első világháború után újraszabott Kelet-Európa nemcsak nem valósította meg teljesen a nemzetek önrendelkezésének ideáját, de a létrejött kisállamok utóbb gyengének is bizonyultak Hitler hódító törekvéseivel szemben: nagyhatalmi vákuum keletkezett a térségben, így a náci Németország előbb gazdaságilag, majd politikailag, végül katonailag is megszállta a „szuverén” kisállamokat.

Larry Wolff szerint a történészeknek kötelességük emlékeztetni rá, hogy Wilson rasszista és szegregacionista volt, és rá kell világítaniuk a progresszív politikus pályájának erre a sötét oldalára is. De ha az identitás- és emlékezetpolitikai purifikátorok eltüntetik a Wilson-emlékhelyeket, az alkalom is eltűnik arra, hogy vitákat folytassunk a hagyatékáról – mint amilyen többé-kevésbé – Kelet-Európa mai térképe.

Csunderlik Péter